

Orla na Podlasiu

Cerkiew, miasto i okolica

Część I

Rozdział I

Początki

Historyk badający najdawniejsze dzieje Orli i okolic oraz prawosławnej parafii orlańskiej spotka na początku swej drogi obraz tajemniczy i zamglony. Żadne z zachowanych źródeł kronikarskich bądź dokumentów sprzed XVI wieku nie zapisały na swych stronicach znanych dziś, z wyjątkiem Koszel, nazw miejscowości, o których mowa będzie w niniejszej książce. Nie mogą w sposób znaczący wzbogacić naszej wiedzy obiekty i znaleziska archeologiczne. W bezpośrednich okolicach Orli znajduje się jedynie wczesnośredniowieczne grodzisko w Paszkowszczyźnie. Znalezione tu siekierki kamienne, będąc świadectwem pradziejów tych okolic, nie dotyczą bezpośrednio przodków ludności obecnie tu zamieszkującej.

W tym momencie w sukurs historykowi przychodzi geografia historyczna, pozwalająca nakreślić obraz tych okolic przed wiekami. Wielce pomocna jest również toponimia; nazwy miejscowości, uroczysk i innych elementów środowiska przyrodniczego są bowiem bezcennym źródłem historycznym.

* * *

Już w XII-XIII wieku z Bielska, grodu założonego przez książąt ruskich, w kierunku południowo-wschodnim biegły trakty do Brześcia i Kamieńca. Z tymi grodami Bielsk łączyły wspólne więzi terytorialne i et-

1. Siekierka kamienna z wczesnej epoki brązu (lata 1900-1600 p.n.e.) odnaleziona w latach 70. naszego stulecia na terenie *Czornocho Liesa*

niczne. W latach 1154-1171 z tego terytorium wyodrębniło się samodzielne Księstwo Brzesko-Drohickie. Po jego rozpadzie, przez kilkadziesiąt następnych lat sytuacja tego obszaru była bardzo niestabilna. W 1238 r. zajmuje go rosnąca w siłę Ruś Halicko-Wołyńska. W okolicach grodów ożywia się ruch osadniczy. Niespokojny wiek XIII nie sprzyjał jednak natężonej kolonizacji.

Dopiero w XIV wieku, gdy historyczne Podlasie (Podlasze) weszło w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego ruch osadniczy wokół starodawnych grodów przybrał na sile. W XV w. ważnym punktem tranzytowym na trasie z Brześcia do Grodna i Wilna stał się Bielsk. Ożywił się również ruch na trasie prowadzącym z Bielska do Kamieńca Litewskiego, i dalej do Kobrynia, Pińska i Turowa.

Przy traktach, nieopodal bielskiego zamku, byli osadzeni bojarzy, którzy mieli wobec grodu rozliczne obowiązki. Na północ od Bielska, nieopodal traktu litewskiego, osiedlili się Hryniewiczze. Bojarzy, którzy osiedlili się przy trasie suraskim dali początek wsi Bańki. Niedaleko traktu brzeskiego, w *Lesie Topczykalskim*, zostali osadzeni bojarzy dając początek wsi Topczykały. Bojarską proveniencję ma również położona przy trasie kamienieckim niewielka Wólka. Przy tym trasie, nieopodal rzeki Orlej (Orlanka) osadzono bojarów, którzy swą miejscowość nazwali Koszelami. O bojarskich początkach wsi świadczy nazwa południowej jej części, brzmiąca właśnie *Bojary*. Podobnie w Topczy-

kałach, gdzie zachodnia część wsi nosi nazwę *Bojary*, w odroźnieniu od wschodniej — *Selanie*. Bojarom zawdzięcza również swą nazwę położone nieopodal Koszel uroczysko *Bojarska Hora*.

Powinnością bojarów koszelowskich i wólczańskich było roznoszenie poczty oraz nadzór nad traktem kamienieckim. Mogli się oni ponadto zajmować wydobywaniem i przetapianiem rudy darniowej. Świadczy o tym nazwa uroczyska *Rudawki*. Z Koszel trakt podążał w kierunku starych osad Ruduty (Reduty) i Ruda (Rutka). O ostatniej z wymienionych wsi zachowała się wzmianka w „Lustracji Województwa Podlaskiego” z 1576 r.: *Sioło Ruda — ma włok 5 (...) w tem siele jest ruda żelazna*¹. Dalej trakt biegł przez osadę Obychodnik (dziś Grabowiec), Żarywiec (Dubicze Cerkiewne), by dalej wkroczyć w ostępy Puszczy Kamienieckiej.

Jeszcze w XV wieku rzeka Orla w okolicach obecnej wsi Orla stanowiła naturalną granicę osadnictwa na południowy-wschód od Bielska. Dalej na wschód rozciągały się masywy królewskiej Puszczy Kamienieckiej, później nazwanej Białowieską. Nazwy miejscowe uroczysk typu *Wielki Lies*, *Czorny Lies*, *Szmeryk*, *Jalinnik*, *Lipniki* czy *Buor* są toponimiczną pamiątką po dawnej puszczy.

Namacalnym świadectwem dawnych lasów są także resztki olbrzymich korzeni drzew, przez miejscowych zwanych *kornadkami*. W celu zwiększenia powierzchni upraw napływająca ludność musiała w pocie czoła trzebić, wypalać i karczować lasy. Pamięć o tym przetrwała w nazwach uroczysk: *Żarka* (Koszele, Reduty), *Podżarije* (Koszele), *Wyżar* (Szernie), *Wytereby* (Krywiatycze), *Wypalanka* (Reduty).

Pierwsza pisana wzmianka o miejscowości wchodzącej w skład obecnej parafii orlańskiej pochodzi z 1495 r. i dotyczy bojarskich Koszel. Przywilej na prawo magdeburskie wydany dla Bielska przez wielkiego księcia Aleksandra, określając granice gruntów miejskich wspomina, że *rozciągają się one z jednej strony do wsi Koszele*².

W owym czasie istniały niewątpliwie również bojarskie Topczykały, na przełomie XV i XVI wieku będące we władaniu Iwana Razańca. Od wsi nazwę przyjął *Las Topczykalski*, wspomniany w akcie z 1500 r. Wówczas to król Aleksander, wiedziony zamiarem zagospodarowania zachodnich skrajów wielkoksiażącej Puszczy Białowieskiej, sprowadziw-

szy do Bielska Jaśka Iwanowicza, kniazia smoleńskiego, nadał mu tytuł wójta z prawem założenia miasta na *zrebiach* koszelowskich, werweczycznych i *Lesie Topczykalskim*³. Na terenie obecnej Orli nie było wówczas żadnego znaczniejszego osiedla. Potwierdza to ludowa tradycja, przytoczona przez Mikołaja Leszczyńskiego. Według niej Orla jest młodszą od sąsiednich Koszel o 60 lat⁴.

Nieznane nam bliżej okoliczności nie pozwoliły kniaziewi Iwanowi na założenie miasta na Orlej. Z tego powodu zniecierpliwiony król odebrał mu *Las Topczykalski*, przekazując go Piotrowi Fursowi. W rękach kniazia Jaśka Iwanowicza pozostały Koszele i Werweczki. Nie był on jednakże zbytnio zainteresowany rozwojem swych podlaskich dóbr, szukając odpowiedniej sposobności do ich zbycia.

Przed 1510 rokiem dobrami zainteresował się Michajło Bohusz Bohawitynowicz, podskarbi litewski, dążący do wzmocnienia swojej pozycji majątkowej na Podlasiu. Podskarbi zaproponował kniaziewi Jaśkowi Iwanowiczowi zamianę dóbr przy rzece Orlej na dwór Bohawitynowicza w Trokach. W 1510 r. możni dobili targu⁵. Dwa lata później Michajło Bohusz Bohawitynowicz zamienił swe dobra steckowskie w powiecie słonimskim na wieś Topczykały⁶. W taki sposób uformował się załazek przyszłej włości orlańskiej.

¹ *Lustracje Województwa Podlaskiego 1570 i 1576* (dalej: LWP), J. Topolski, J. Wiśniewski, Wrocław—Warszawa 1959, s. 85.

² Archiwum Państwowe w Białymstoku (dalej: APwB), Kamera, sygn. 2345; I. Daniłowicz, *Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*, t. II, Wilno 1862, ss. 243-244, nr 2091; „Wiestnik Zapadnoj Rossii”, 1868, t. 3, s. 24.

³ A. Boniecki, *Poczet rodów w WXL w XV i XVI w.*, Warszawa 1883, s. 99; M. Leszczyński, *Orla*, „Białoruski kalendar”, Białystok 1976, s. 85.

⁴ M. Leszczyński, tamże, s. 86.

⁵ H. Goworko, *Orla i włość orlańska w XVI-XVIII wieku*, praca magist., Białystok 1982, s. 38; M. Leszczyński, tamże, s. 86.

⁶ Tamże.